

Nicolas Raljević

Lycée professionnel Claude Garamont, Pariz

Francuski prijevodi i poteškoće u prevođenju komedija *Ilija Kuljaš* i *Andro Stitikeca*

.....

Znamo da su 23 od 34 komedije koje čine Molièreov opus na hrvatski jezik preveli mladi ljudi željni oživljavanja dubrovačkog kazališnog života, najvećim dijelom u prvim desetljećima 18. stoljeća, i mahom u Dubrovniku. *Ilija Kuljaš* temelji se na radnji *Građanina plemića*, a *Andro Stitikeca* kompilira odlomke iz *Umišljenog bolesnika* i *Ženidbe na silu*, uklopljene u središnji okvir Molièreova *Škrtca*. Budući da su u ovim dvjema komedijama mnoge scene kraćene, prepravljane, dorađivane i dopisivane, teško nam je zadovoljiti se pojmom prijevoda, pa čak i adaptacije. Cilj nije bio prevesti Molièrea, već tadašnjoj dubrovačkoj publici, pa tako i običnom puku, pružiti nešto čemu će se grohotom smijati. Pitanja koja nameće prevođenje uvijek se očituju na više razina: leksičko-semantičkoj, sintaktičkoj, retoričkoj, kulturološkoj... Otuda i brojne poteškoće koje dodatno usložnjava specifična povijest ovih komedija, iznova otkrivena u 20. stoljeću i zapravo do danas nedovoljno proučena. Kulturne referencije, lokalne karakteristike, slikoviti izrazi pružaju nam možda cjelovitiji uvid o Dubrovniku nego o samom Molièreu. Iako ove komedije nemaju književnu vrijednost Molièreovih tekstova, one posjeduju druge adute koje valja istaknuti, a to su: valorizacija dubrovačkog govora 18. stoljeća, slikovitost pučkih izraza, sociološki odnosi između gospodara i slugu odnosno između plemstva i buržoazije, dragocjeno književno svjedočanstvo o europskom optjecaju Molièreovih djela... Treba li dakle po svaku cijenu upućivati na Molièrea u ovim djelima ili nam ih valja prepoznati kao samosvojna dramska djela?

Ključne riječi: prijevod, adaptacija, optjecaj, originalno umjetničko djelo

.....

Mogli bismo pomisliti da nije od pretjerana interesa na francuski iznova prenositi kazališne komade *Ilija Kuljaš* i *Andro Stitikeca* bez obzira na entuzijizam što ga može izazvati sam prijevodni proces. Prvi se tekst oslanja na intrigu *Građanina plemića*, dok drugi kompilira odlomke *Umišljenog bolesnika* i *Ženidbe na silu*, integrirajući ih u središnji zaplet Molièreova *Škrtca*. Pritom u obama slučajevima, koliko god glavna radnja bila molièreovskog nadahnuća, nailazimo i na nove intrige, koje uglavnom pokreću sluge. Uključivanje Pulcinelle donosi 20 novih scena, od ukupno 33, koliko ih je u *Iliji Kuljašu*. Kod *Andra Stitikece* nailazimo na 18 novih scena od 46, koliko ih broji komedija. A kako su mnoge scene kraćene, prepravljane, doradivane i dopisivane, ne može ih se tretirati isključivo kao prijevode, pa čak ni kao adaptacije. Publika kojoj su bile namijenjene te komedije bitno je utjecala kako na prijevod samih Molièreovih djela tako i na pridodane scene. Možemo primijetiti utjecaje komedije *dell'arte* u likovima i njihovim *lazzijima*, burleskne intervencije, koji preinačuju izvorne tekstove dubrovačkih autora.

Molière je očarao cijeli svijet dotakavši se onoga univerzalnog u čovjeku. Dubrovačke prerade ne nude više od toga, ali nam ipak omogućuju da doživimo jedno povijesno razdoblje i upoznamo ukus njegove publike, čime nas i danas mogu očarati, ili u najmanju ruku razonoditi. Ilija i Andro jesu groteskni likovi, ali zahvaljujući njima i ljudi iz puka mogu doživjeti kazalište na hrvatskom narodnom jeziku. Ždero i Pulcinella luckastiji su lakrdijaši od Scapina ili drugih molièreovskih likova, neotesani su do vulgarnosti i ne baš po versajskom ukusu, no bilo je neophodno da se svide Dubrovčanima, i upravo je to navelo te kazalištarce da prevedu ili za scensku izvedbu adaptiraju dvije trećine Molièreovih komada. Divne li pustolovine tih kazališnih trupa s mladim entuzijastima koji se trude zabaviti puk dubrovački!

Odlučio sam prevesti spomenute komedije kako bih upozorio na njihove specifičnosti. Također sam odlučio da kod prve ruke prijevoda neću konzultirati Molièreovo djelo. Tek sam se naknadno, katkad tijekom poduljeg razdoblja doradujući tu prvu verziju, vraćao Molièreo-

vim tekstovima kojima su se dubrovačke komedije nadahnjivale i pomno ih iščitavao.

Koje su dakle poteškoće s kojima se prevoditelj suočava?

Prevođenje može polučiti i frustraciju kada se žrtvuje stil. S tim da valja izbjeći da francuski tekst naruši hrvatski. Različiti utjecaji tih dviju komedija pred prevoditelja postavljaju izazov: između polaznog, izvorišnog francuskog teksta, talijanskih modela komedije *dell'arte* i dubrovačke književne baštine još od komedija u prozi Marina Držića: na prevoditelju je da poštuje različite izvore i uzuse koje oni nameću. Također se mora nositi i s mnogostrukim intrigama u tim dvjema komedijama koje nemalo prostora daju slugama: tako u *Iliji Kuljašu* nailazimo na 15 scena s Pulcinellom, dok se sam Ilija pojavljuje u svega 13 scena. Sluge su svakako likovi koje prevoditelj mora valjano okarakterizirati, jer svaki od njih ima svoj profil, identitet, oslanja se na neke jezične specifičnosti: Pulcinella pribjegava temeljnom i deformiranom talijanskom jeziku, Ždero se služi prostačkim jezikom često ga začinjavajući vulgarnostima, stric Niko nerijetko pribjegava uzvišenome stilu...

Tu je i obilje leksičko-semantičkih, sintaktičkih, retoričkih i kulturoloških problema. Razmišljati o poteškoćama pri prevođenju većim dijelom znači brinuti o odabiru koji dovodi do semantičkog, poetskog ili socio-kulturološkog gubitka. Posljednjih godina posvećujem se prevođenju klasičnih djela s dubrovačkog repertoara. Osim stanovitih, prethodno spomenutih specifičnih poteškoća, u tim dvjema komedijama nadahnutim Molièreom nailazimo na iste probleme. Tendencija je zahvatiti jezik u njegovoj svakodnevnoj stvarnosti, u njegovu tonu, dužinama, ritmu, ukratko doprijeti do same glazbe jezika kako bi ga se prilagodilo prepoznatljivom smislu u ciljnome jeziku, pritom svjesno ne štedeći čitatelja koji ipak treba uložiti stanovit trud kako bi shvatio izvornu kulturu.

Na poteškoće nailazimo već u samoj transkripciji teksta dijelom pisanog ijekavicom 18. stoljeća. Dragocjenu pomoć pokatkad nude rječnici pridruženi djelima pri njihovu objavljivanju na hrvatskome jeziku. Tako je s *Ilijom Kuljašem*, no, nažalost, ne i s *Androm Stitikecom*,

koji nam u obliku nedorađena prijepisa iz više rukopisa donosi Đuro Körbler. Ta raznolikost izvornih rukopisa među ostalim podrazumijeva i varijante, tako da je katkad na prevoditelju odluka kojoj će se od njih prikloniti. Pribjegavanje fusnotama, koje nisu na cijeni u dramskim tekstovima, istinski smisao dobivaju isključivo ako namjera nije scenska izvedba. Usprkos rječnicima i mišljenjima istraživača književnosti kojima se obraćam za pomoć, pojedini pojmovi ostaju nerazumljivi, nepoznati ili pak upitni. Valja stoga prihvatiti i priznati vlastitu nemoć razumijevanja, a time i prevođenja stanovitih dionica, u nekim slučajevima pribjeći formuliranju hipoteza na dnu stranica, uputiti na varijante do kojih su došli prethodni istraživači književnosti. U komediji *Andro Stitikeca*, za koju ne raspolažemo bilješkama o pojmovima na dubrovačkom, danas zastarjelom ili pak zaboravljenom dijalektu, u fusnotama upućujem na jedanaest odlomaka za koje upravo zbog nepotpunog razumijevanja nudim hipotetske interpretacije proizašle iz bliskosti s određenim pojmovima, kako na hrvatskom tako i na talijanskom jeziku.

Jer prevoditi znači izabrati. U svakom prijevodu poteškoća ne nedostaje. Ovdje su one još i veće s obzirom na specifičnu povijest tih komedija, nanovo otkrivenih u 20. stoljeću te do danas nedovoljno proučenih. Kulturološke referencije, lokalne specifičnosti, slikoviti prizori vjerojatno nam više govore o Dubrovniku nego o Molièreu. Jezik je isto tako snažno svjedočanstvo dubrovačkog narodnog govora 18. stoljeća. Iako zaboravljen, nije izgubio čar. Naposljetku, valja zahvaliti Molièreu što je dubrovačkom kazalištu podario mogućnost da još neko vrijeme živi na hrvatskome jeziku usprkos sve snažnijem otporu vlasti samoga Grada, kao i pritiscima bolje opremljenih i profesionalnijih talijanskih družina, a koje će sredinom 18. stoljeća dubrovačkim daskama koje život znače nametnuti talijanski jezik.

Glavno je pitanje u vezi s poteškoćama na koje nailazimo prevodeći: zašto prevodimo? Te dvije komedije preveo sam kako bih objavio knjigu kojom bih francuske književne povjesničare upoznao s njima, dok su dubrovački autori prevodili kako bi izvodili predstave za narod. Ra-

zličiti projekti impliciraju i različite dileme vezane za prijevod. Molière je tako, u slijedu književne povijesti dubrovačkih komedija u prozi te pod kulturnim utjecajem klasicističke Francuske, bio plodno tlo koje je nužno privuklo mlade dubrovačke družine zaljubljene u kazalište.

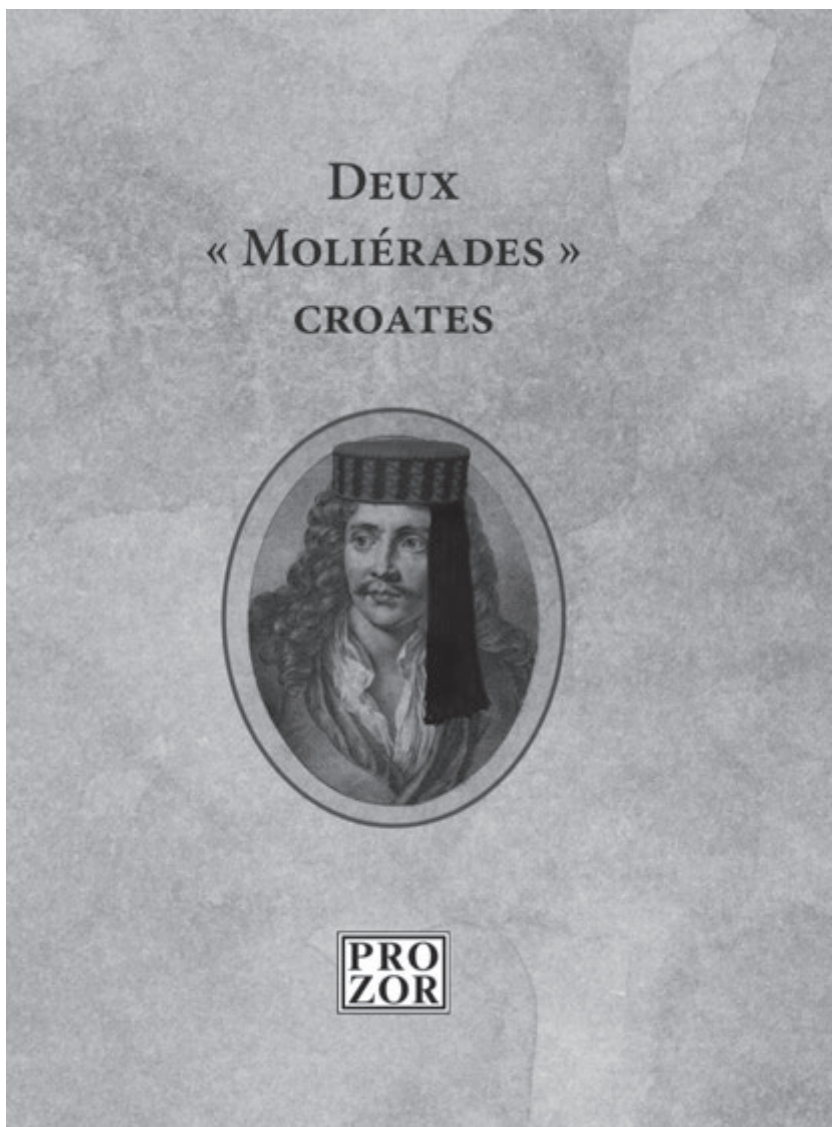
Francuzu je divno otkriće da su u drugim zemljama Molièreove komedije zarana prepoznate. Primijetio sam tako entuzijazam francuskih filologa već u susretu s komedijama Marina Držića, zatim komedijama u prozi 17. stoljeća, tzv. smješnicama, pa tako i s "moli-jeradama" iz prvih desetljeća 18. stoljeća. Priznati povjesničari književnosti i kazališta, poput Georgesa Forestiera, Claudea Bourquiija, Guyja Spielmanna, Patricka Boucheroni i Patricka Dandreyja, prate tako posljednjih godina moj rad na prijevodima klasičnih djela te uvijek iznova bivaju iznenađeni tolikom književnom raskoši u Dubrovniku, što je sve donedavna u Francuskoj bila poprilična nepoznanica.

Naposljetku, treba li se uopće u tim djelima po svaku cijenu pozivati na Molièrea? Imamo li pravo rehabilitirati Molièrea u njima kada su ga dubrovački autori, apsorbirajući ga, zapravo prešutjeli? Nije li poželjnije u tome nazreti njihovu želju za afirmacijom originalnih djela? Na kraju krajeva, u svome *Škrtcu* sam Molière ne spominje ni Plauta ni njegovu komediju *Aululariju*...

Traductions françaises et difficultés de traduction dans les comédies *Ilija Kuljaš* et *Andro Stitikeca*

On sait que 23 comédies sur les 34 qui constituent l'opus de Molière ont été traduites en croate par des compagnies de jeunes gens désireux d'animer la vie théâtrale ragusaine et pour la plupart dans les premières décennies du XVIIIe siècle, quasiment toutes à Dubrovnik. *Ilija Kuljaš* repose sur l'intrigue du *Bourgeois gentilhomme* et *Andro Stitikeca* compile des extraits du *Malade imaginaire* et du *Mariage forcé* intégrés à la trame centrale de *l'Avare* de Molière. Comme de très nombreuses scènes s'y trouvent tronquées, modifiées, arrangées, créées dans ces deux comédies, ces dernières ne permettent donc pas de se contenter seulement du terme de traduction ni même de celui d'adaptation. L'objectif n'était pas de traduire Molière mais plutôt de fournir au public de Dubrovnik de l'époque, les gens modestes y compris, de quoi rire très fort. Les problèmes de traduction se présentent toujours à différentes échelles : problèmes lexico-sémantiques, grammaticaux, syntaxiques, rhétoriques, culturels... Les difficultés sont donc nombreuses. Elles se compliquent encore ici par une histoire propre à ces comédies, redécouvertes au XXe siècle et finalement peu étudiées jusque-là. Les références culturelles, les caractéristiques locales, les expressions imagées nous en apprennent peut-être davantage sur Dubrovnik que sur Molière. Et si ces comédies n'ont pas la valeur littéraire des textes de Molière, elles présentent d'autres atouts qui méritent d'être pourtant soulignés : mise en valeur du discours populaire de Dubrovnik au XVIIIe siècle, expressions populaires imagées, relations sociologiques entre maîtres et serviteurs ou entre patriciens et bourgeois, précieux témoignages littéraires d'une circulation européenne des œuvres de Molière... Faut-il alors maintenant et absolument revendiquer Molière dans ces œuvres ou bien les reconnaître comme des œuvres dramatiques à part entière ?

Mots clés : traduction, adaptation, circulation, œuvres dramatiques originales

Slika 11. *Deux Molièrades croates* (Ilija Kuljaš, Andro Stitikeca), prijevod Nicolas Raljević, Prozor-Editions, Rueil-Malmaison.